

Комеліна О.В.,

доктор економічних наук, професор,

Фурсова Н.А.

старший викладач,

Полтавський національний технічний університет імені Юрія Кондратюка

Комелина О.В.,

доктор экономических наук, профессор,

Фурсова Н.А.

старший преподаватель,

Полтавский национальный технический университет имени Юрия Кондратюка

Komelina O.V.,

doctor of economics, professor

Fursova N.A.

Poltava National Technical Yuri Kondratyuk University

СОЦІАЛЬНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ УКРАЇНИ

СОЦИАЛЬНЫЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ БЕЗОПАСНОСТИ УКРАИНЫ

SOCIAL DETERMINANTS OF ECONOMIC SECURITY OF UKRAINE

У статті запропоновано методичний підхід розрахунку інтегральної оцінки впливу соціальних детермінант на економічну безпеку. Досліджено поняття, сутність економічної безпеки та функціональний взаємозв'язок із її соціальною складовою. Розкрито особливості управління соціальними детермінантами економічної безпеки в сучасних умовах.

Ключові слова: економічна безпека, соціальні детермінанти, управління, соціальні процеси, ризики, загрози.

В статье предложен методический подход расчета интегральной оценки влияния социальных детерминант на экономическую безопасность. Исследовано понятие, сущность экономической безопасности и функциональная взаимосвязь с ее социальной составляющей. Раскрыты особенности управления социальными детерминантами экономической безопасности в современных условиях.

Ключевые слова: экономическая безопасность, социальные детерминанты, управление, социальные процессы, риски, угрозы.

The article suggests a methodical approach for calculating an integral evaluation of the influence of social determinants on economic security in the regional context. The concept, essence of economic security and functional interrelation with its social component has been investigated. The features of managing the social determinants of economic security in modern conditions are revealed.

Key words: economic security, social determinants, management, social processes, risks and threats.

Постановка проблеми. Посилення глобалізаційних процесів у економічній сфері проявляється через зростання впливу соціальних детермінант на рівень життєдіяльності населення України та конкурентоспроможність національної економіки і стан її безпеки. Разом з тим посилюється система вимог до забезпечення належного рівня економічної безпеки держави та її

регіонів, що, в свою чергу, виступає гарантом сталого економічного розвитку у взаємозалежності із соціальною та політичною стабільністю. Рівень сформованості системи управління економічною безпекою на макро-, мезо-, мікрорівні впливає на динамічність соціально-економічного розвитку, зміцнення всіх складових економічної системи держави і упередження негативних проявів соціальних детермінант, що безпосередньо взаємопов'язано з рівнем матеріального добробуту населення, соціальної захищеності особистості, суспільства та збереження національних економічних інтересів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань економічної безпеки присвячена низка наукових праць вітчизняних та зарубіжних науковців Л.І. Абалкіна, Г.А. Пастернак-Таранушенко, В.М. Гейця, З.С. Варналія, Я.А. Жаліло, В.О. Онищенко, С.В. Онищенко, А.П. Градова, А.Ю. Архипова, М.М. Єрмошенко, А.І. Іларіонова, В.А. Передборського, О.С. Власюка, В.К. Сенчагова, Г.В. Козаченко, Ю.С. Погорелова та ін.. Соціальні аспекти економічної безпеки досліджено у наукових роботах Е.М. Лібанової, О.М. Палія, О.Т. Білорус, Д.Г. Лук'яненко, М.О. Гончаренко, І.Ф. Гнибіденко, М.В. Кравченко, О.Ф. Новікової, Л.С. Шевченко, О.А. Гриценко, С.М. Макухи, О.І. Іляш, Н.М. Дєєвої, Т.М. Завори, О.В.Чепурного, А.Л. Бalandи та ін. Разом з тим дослідженню соціальних детермінант, що мають високу ймовірність впливу на економічну безпеку національної економіки присвячено недостатньо уваги в сучасних умовах.

Мета статті. Дослідити сутність та особливості впливу соціальних детермінант економічної безпеки України на основі запропонованого методичного підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні багатоаспектність і комплексність механізму реалізації національної безпеки забезпечується через основні її складові (рис. 1), враховуючи національні інтереси та цінності суспільства.

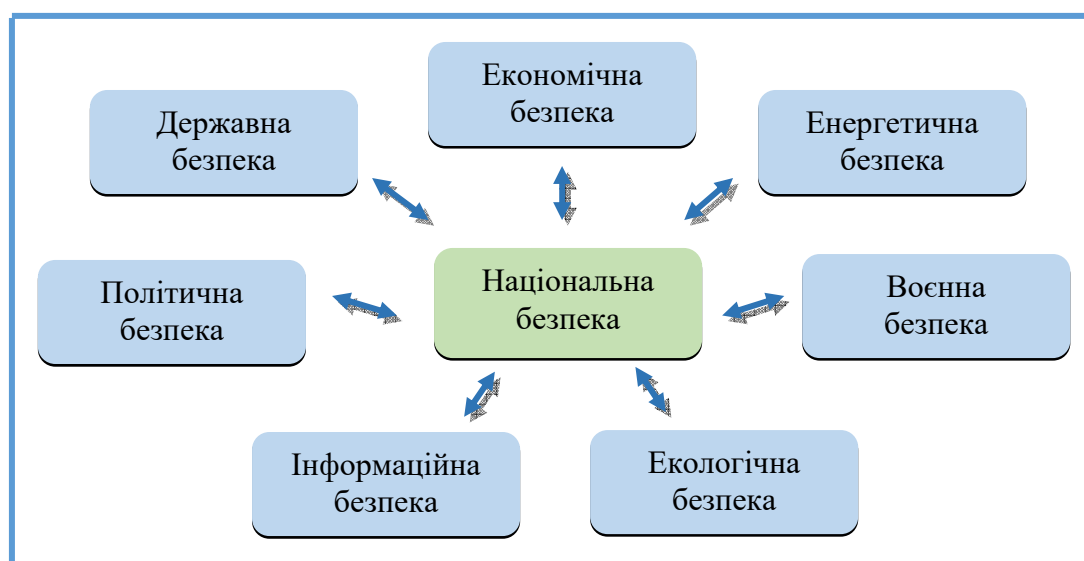

Рис. 1. Складові національної безпеки
(складено автором на основі [2, с. 121])

На законодавчому рівні виділено основні об'єкти національної безпеки: людина і громадянин (їхні конституційні права і свободи); суспільство (духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси); держава (її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність) [1].

В системі національної безпеки її економічна складова виступає базисом та фундаментом органічного, збалансованого розвитку та здатна забезпечити дієві механізми, направлені на нівелювання загроз суспільству в реаліях сьогодення. Вітчизняні науковці Онищенко С.В., Матковський А.В., Пугач О.А. у дослідженні [3, с. 16] підкреслюють, що економічна безпека відіграє вирішальну роль у системі національної безпеки як визначальний її елемент, адже всі структурні елементи національної безпеки мають економічне підґрунтя і економічні виміри наслідків.

Аналізуючи різні точки зору вчених-економістів на сутність і поняття економічної безпеки, які виокремлюють науковці [3-17], нами узагальнено основні підходи, де економічна безпека розглядається як: 1) основна умова забезпечення незалежності національної економіки, її стабільності та захисту національних інтересів; 2) стан держави, що забезпечує життєві потреби населення та умови для його розвитку; 3) рівень захищеності особистості, суспільства, держави від внутрішніх та зовнішніх загроз. Ґрунтуючись на дослідженнях дефініції «економічна безпека» вітчизняних та зарубіжних науковців чітко виокремлюється соціальна складова та її роль в системі забезпечення економічної безпеки національної економіки.

Тісний взаємозв'язок економічної безпеки разом із її соціальною складовою забезпечує економічну незалежність держави (рис. 2), що гарантує належні умови відтворення населення та благополуччя існування, цим підтримується рівень економічної стійкості та стабільності країни. Таким чином важливим є завдання дослідити вплив соціальних детермінант на економічну безпеку України, виявити критерії їх оцінювання, прямі і зворотні зв'язки з усіма сферами життєдіяльності через систему соціально-економічних інтересів та пріоритетів. Це завдання актуалізується у період посилення глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, коли вкрай важливим стає забезпечення соціальної складової економічної безпеки держави та її регіонів як основи сталого економічного розвитку.

Таким чином, поняття соціальної безпеки нерозривно пов'язано з поняттями управління, регулювання, контролю, а відтак з побудовою цілісної системи управління процесами безпеки в економічній та соціальній сфері з урахуванням впливу соціальних детермінант.

Ефективність системи державного управління в Україні засвідчують чисельні світові рейтинги. Так, Україна у порівнянні з країнами ЄС у 2015 р. займала за індексом процвітання лише 70-те місце серед 142-х країн [18], за індексом соціального прогресу 62-ге місце серед 133-ти країн [19], за рейтинговими значеннями якості життя 75-те місце серед 86 країн світу [20].

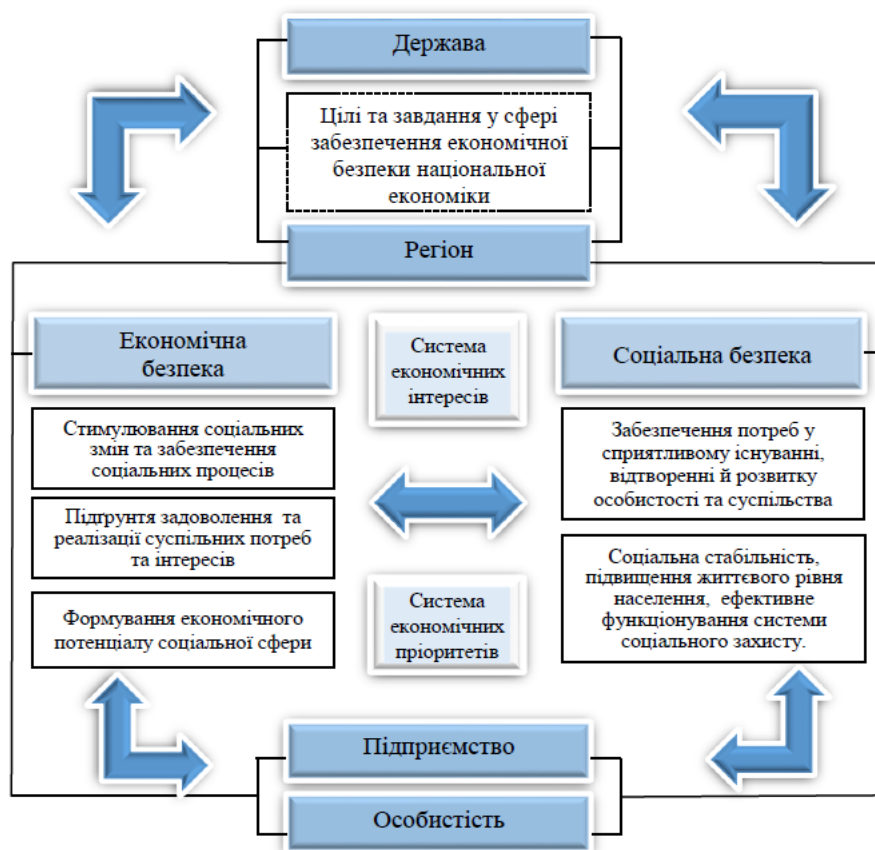

Рис. 2. Структурна схема функціональних взаємозв'язків економічної безпеки із її соціальною складовою (складено авторами)

Слабка ефективність системи забезпечення соціальної складової економічної безпеки та діяльності органів державного управління виступає каталізатором формування соціальних детермінант, які викликають негативні прояви у вигляді соціальних ризиків, загроз, викликів та небезпек, здійснюючі цілеспрямований вплив на рівень економічної безпеки України.

Доцільність дослідження економічної безпеки з позицій детермінізму дозволяє вивчати взаємозв'язки і взаємоузгодженість явищ і процесів через умови, причини і закономірності змін соціальних процесів і їх впливу на безпеку існування. Виходячи з цієї позиції соціальні детермінанти в системі категорій економічної безпеки національної економіки розкривають характер дії системи специфічних зв'язків, які визначають стратегічні напрямки та динаміку процесів суспільного розвитку [21]. Соціальні детермінанти економічної безпеки є причиною змін у соціумі, які обумовлені суспільними відносинами, середовищем та умовами існування населення.

На рівні держави вплив на соціальні детермінанти економічної безпеки відбувається через систему регулювання та управління соціально-економічними процесами, створенням відповідних інституцій, що наділені необхідними повноваженнями, які спрямовані, з одного боку, на створення правових, фінансових, організаційних основ системи соціального захисту, з другого – на регулювання соціальної диференціації, з третього – на створення несуперечливих форм взаємодії між соціальною безпекою – системою соціального захисту і соціальним становищем [21].

Управління соціальними процесами (а відтак і соціальною складовою економічної безпеки держави) є об'єктивною необхідністю, що вимагає відповідних управлінських впливів, формування необхідного організаційно-економічного, науково-методичного, інформаційно-аналітичного та іншого забезпечення з метою нейтралізації, попередження та усунення соціальних ризиків, соціальних загроз, соціальної небезпеки. Системність прояву соціальних ризиків, загроз при високій імовірності їх переходу у стан соціальної небезпеки, що притаманні українській економіці, потребує перегляду та вдосконалення системи управління розвитком національної економіки, економічної безпеки, соціальної безпеки як її складової, забезпечення системного впливу на її стан та динаміку з урахуванням євроінтеграційних процесів. Такі процеси супроводжуються не лише адаптацією діючої інституційної системи, а і її кардинальною перебудовою.

Ефективність функціонування механізму забезпечення економічної безпеки держави та її регіонів оцінюється через досягнення певного рівня соціальної безпеки населення та піднесення рівня його добробуту. В часи нестабільності в Україні стійкість національної економіки, захист національних економічних інтересів, збереження соціальних прав громадян та їх безпека, розвиток трудового та інтелектуального потенціалу виступають домінантами розвитку. Як свідчать дослідження у праці [22, с. 30] «соціальний напрям у економічній безпеці має забезпечити належний стан правових норм та відповідних їм інститутів безпеки, які дозволяють організувати захист прав та свобод людини, духовних і матеріальних цінностей суспільства».

З урахуванням цих позицій та на основі інтелектуального аналізу даних сукупності показників соціального розвитку держави, що віддзеркалюють системні процеси виділено 52 найбільш важливих показника та проведено їх групування на складові: демографічна динаміка, здоров'я нації та медичне обслуговування, розвиток та освіченість населення, матеріальне забезпечення та умови життя, рівновага соціуму. З метою здійснення оцінювання впливу соціальних детермінант на стан економічної безпеки України запропоновано методичний підхід (рис. 3). Поділ регіонів за рівнями впливу соціальних детермінант на стан соціальної безпеки як складової економічної безпеки національної економіки відбувається відповідно заданих меж «соціальна безпека» (від 1 до 0,61; рівень високий і достатній), «соціальний виклик» (0,6 до 0,41; середній рівень), «соціальна небезпека» (0,4 до 0,21; низький рівень) та «соціальна загроза» (0,2 до 0; критичний рівень).

Одержані інтегральні оцінки можуть слугувати основою для порівняння впливу соціальних детермінант на економічну безпеку України та результативності діючої системи державного управління у регіональному розрізі.

На основі офіційних статистичних даних визначено інтегральну оцінку впливу соціальних детермінант на соціальну складову економічної безпеки регіонів. У 2015 р. у межі «соціальна безпека» (від 1 до 0,61) знаходиться лише м. Київ та Дніпропетровська область; у межі «соціальний виклик» (0,6 до 0,41) - Одеська обл., Львівська обл., Харківська обл., Запорізька обл., Донецька обл.; у

межі «соціальна небезпека» (0,4 до 0,21) відбувається розподіл більшості регіонів України (рис. 4).

Рис. 3. Методичний підхід розрахунку інтегральної оцінки впливу соціальних детермінант на стан соціальної складової економічної безпеки України у регіональному розрізі (розроблено авторами)

Проведена інтегральна оцінка свідчить, що в сучасних умовах розвитку Україна стикнулася з глибокою соціальною кризою та кризою соціальної справедливості, відбувається регіональна диференціація впливу соціальних детермінант на стан економічної безпеки.

Запропонований методичний підхід оцінки впливу соціальних детермінант на стан соціальної складової економічної безпеки ґрунтується на діючій статистичній базі даних в Україні, його перевагами є можливість оцінювання соціальної складової економічної безпеки на регіональному рівні, регіональної ідентифікації загроз і встановлення характеру їх прояву (гостроту) та водночас є основою створення інформаційно-аналітичного забезпечення щодо розбудови системи управління економічної безпеки на рівні регіонів та місцевих органів влади.

Висновки. Таким чином, проведене дослідження основних тенденцій соціальних процесів в системі забезпечення економічної безпеки, виявлення

ризиків та загроз у розрізі визначених у дослідженні соціальних складових дало змогу конкретизувати наявність соціальних проблем та визначити їх системний прояв як на рівні держави в цілому, так і окремих регіонів зокрема.

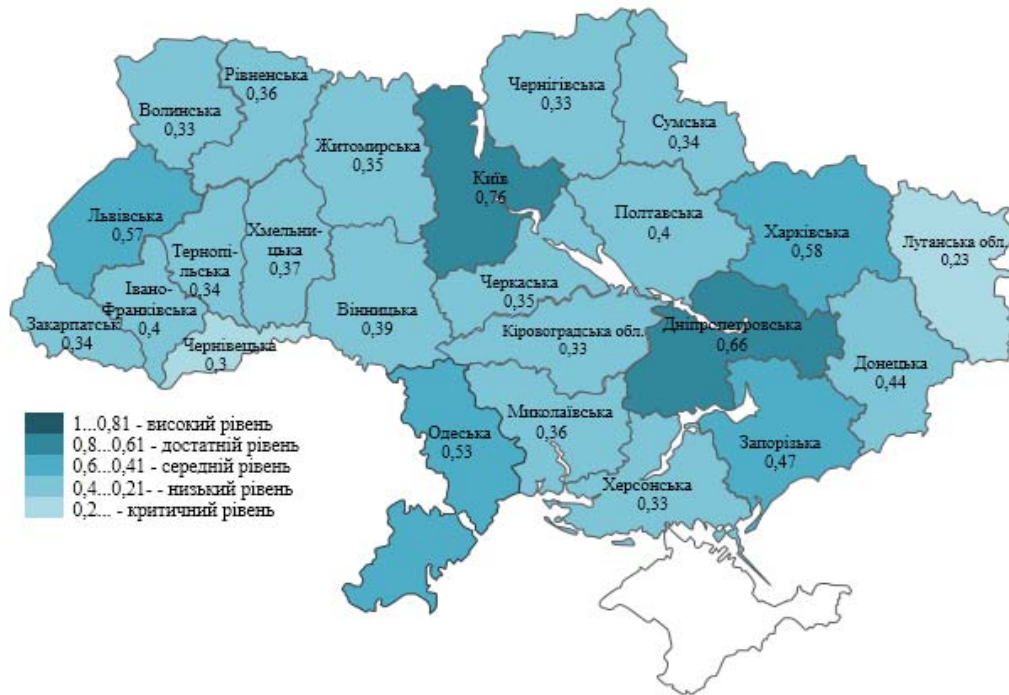

Рис. 4. Інтегральна оцінка сукупного впливу соціальних детермінант на стан соціальної складової економічної безпеки у регіональному розрізі, 2015 р. (складено авторами)

Одержані інтегральні оцінки створюють основу щодо визначення стратегічно важливих пріоритетів соціальної політики кожного регіону країни, а в умовах децентралізації управління та передання на регіональний та місцевий рівні відповідних повноважень дають змогу визначити результативність здійснення соціальної політики, пошуку її форм та джерел економічного забезпечення. Виявлення та попередження появи соціальних детермінант, потенційних загроз розвитку соціальної системи має забезпечити достатній рівень економічної безпеки держави і регіонів, сприятиме стабілізації та якійсній життєдіяльності населення.

Бібліографічні посилання:

1. Закон України «Про основи національної безпеки України» від 19.06.2003 р. №964-IV // Голос України. – 2003. – 22 лип. – С. 20-21
2. Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади): підручник / Г. П. Ситник К. : НАДУ, 2011. – 730 с.
3. Економічна безпека держави: оцінювання та стратегічні орієнтири забезпечення: монографія // О. В. Комеліна, С. В. Онищенко, А. В. Матковський, О. А. Пугач. – Полтава: ПолтНТУ, 2013. – 202 с.
4. Механізм попередження загроз економічній безпеці України / З. С. Варналій, С. В. Онищенко, О. А. Маслій // Економічний часопис - XXI. - 2016. - №159 (5-6). - С. 20-24
5. Абалкин Л. Экономическая безопасность России: угрозы и их отражение // Вопросы экономики. – 1994. – №12. – С. 4–13
6. Пастернак-Таранушенко Г. Економічна безпека держави. Статистика процесу забезпечення: підручник для вузів. – К. : Кондор, 2002. – 303 с.

7. Моделювання економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: [монографія]. // Геєць В. М., Кизим М. О., Клебанова Т. С., Черняк О. І.– Х. : ВД «ІНЖЕК», 2006. – 240 с.
8. Варналій З. С. Економічна безпека: навч. посіб. – К. : Знання, 2009. – 647 с.
9. Жаліло Я. А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави [монографія] – К. : НІСД, 2009. – 336 с.
10. Градов А. П. Национальная экономика / А. П. Градов. – 2-е изд.– СПб. : Питер, 2005. – 240с.
11. Архипов А. Экономическая безопасность: оценки, проблемы, способы обеспечения / А. Архипов, А. Городецкий, Б. Михайлов // Вопросы экономики. – 1994. – № 12. – С. 36–44.
12. Єрмошенко М. М. Фінансова безпека держави: національні інтереси, реальні загрози, стратегія забезпечення / М. М.Єрмошенко. — К. : КНТЕУ, 2001. — 309 с.
13. Илларионов А. Критерии экономической безопасности / А. Илларионов // Вопросы экономики. – 1998. – № 10. – С. 35–57
14. Предборський В. А. Економічна безпека держави: монографія. – К. : Кондор, 2005. – 391 с.
15. Власюк О.С. Теорія і практика економічної безпеки в системі науки про економіку / О.С. Власюк; Нац. ін-т пробл. міжнар. безпеки при Раді нац. безпеки і оборони України. – К., 2008. – 48 с.
16. Экономическая безопасность России: Общий курс: Учебник / Под ред. В. К. Сенчагова. 2-е изд. –М. : Дело, 2005. – 896 с.
17. Система економічної безпеки: держава, регіон, підприємство: монографія: в 3 т. Т. 1 / О. М. Ляшенко, Ю. С. Погорелов, В. Л. Безбожний [та ін.]; за заг. ред. Г. В. Козаченко. – Луганськ: Елтон–2, 2010. – 282 с.
18. The 2015 Legatum Prosperity Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.li.com/activities/publications/2015-legatum-prosperity-index>
19. The Social Progress Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.socialprogressimperative.org/global-index/>
20. Quality of Life Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp
21. Баланда А.Ю. Соціальні детермінанти національної безпеки України: монографія / Баланда А. Л. ; Нац. акад. наук України, Ін-т демографії та соц. дослідж. - К. : НБУВ, 2008. - 413 с.
22. Кузьменко В. В. Економічна безпека та сталий розвиток: регіональний аспект/ В. В. Кузьменко. – Донецьк: ДонНУЕТ, 2008. – 145 с.

References:

1. Закон Ukrainy «Pro osnovy natsionalnoi bezpeky Ukrainy» vid 19.06.2003 r. №964-IV // Holos Ukrainy. – 2003. – 22 lyp. – p. 20-21
2. Sytnyk H. P. Derzhavne upravlinnia u sferi natsionalnoi bezpeky (kontseptualni ta orhanizatsiino-pravovi zasady): pidruchnyk / H. P. Sytnyk K. : NADU, 2011. – 730 p.
3. Ekonomichna bezpeka derzhavy: otsiniuvannia ta stratehichni oriientyry zabezpechennia: monohrafiia // O. V. Komelina, S. V. Onyshchenko, A.V. Matkovskiy, O. A. Puhach. – Poltava: PoltNTU, 2013. – 202 p.
4. Mekhanizm poperedzhennia zahroz ekonomichnii bezpetsi Ukrainy / Z.S. Varnalii, S.V. Onyshchenko, O.A. Maslii // Ekonomichniy chasopys - XXI. - 2016. - №159 (5-6). - p.20-24
5. Abalkyn L. Ekonomicheskaya bezopasnost Rossyy: uhrozy y ykh otrazhenye // Voprosy ekonomiky. – 1994. – №12. – p. 4–13
6. Pasternak-Taranushenko H. Ekonomichna bezpeka derzhavy. Statystyka protsesu zabezpechennia: pidruchnyk dlia vuziv. – К. : Kondor, 2002. – 303 p.

7. Modeliuvannia ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpriemstvo: [monohrafiia]. // Heiets V. M., Kyzym M. O., Klebanova T. S., Cherniak O. I.– Kh. : VD «INZhEK», 2006. – 240 p.
8. Varnalii Z. S. Ekonomichna bezpeka: navch. posib. – K. : Znannia, 2009. – 647 p.
9. Zhalilo Ya. A. Teoriia ta praktyka formuvannia efektyvnoi ekonomichnoi stratehii derzhavy [monohrafiia] – K. : NISD, 2009. – 336 p.
10. Hradov A. P. Natsyonalnaia ekonomika / A. P. Hradov. – 2-e yzd.– SPb. : Pyter, 2005. – 240 p.
11. Arkhypov A. Ekonomicheskaiia bezopasnost: otsenky, problemy, sposoby obespecheniya / A. Arkhypov, A. Horodetskyi, B. Mykhailov // Voprosy ekonomiky. – 1994. – № 12. – p. 36–44.
12. Iermoshenko M. M. Finansova bezpeka derzhavy: natsionalni interesy, realni zahrozy, stratehiia zabezpechennia / M. M. Iermoshenko. — K. : KNTEU, 2001. — 309 p.
13. Yllaryonov A. Krytery ekonomicheskoi bezopasnosti / A. Yllaryonov // Voprosy ekonomiky. – 1998. – № 10. – p. 35–57
14. Predborskyi V. A. Ekonomichna bezpeka derzhavy: monohrafiia. – K. : Kondor, 2005. – 391 p.
15. Vlasiuk O.S. Teoriia i praktyka ekonomichnoi bezpeky v systemi nauky pro ekonomiku / O.S. Vlasiuk; Nats. in-t probl. mizhnar. bezpeky pry Radi nats. bezpeky i oborony Ukrainy. – K., 2008. – 48 p.
16. Ekonomicheskaiia bezopasnost Rossyy: Obshchyi kurs: Uchebnyk / Pod red. V. K. Senchahova. 2-e yzd. –M. : Delo, 2005. – 896 p.
17. Systema ekonomichnoi bezpeky: derzhava, rehion, pidpriemstvo: monohrafiia: v 3 t. T. 1 / O. M. Liashenko, Yu. S. Pohorelov, V. L. Bezbozhnyi [ta in.]; za zah. red. H. V. Kozachenko. – Luhansk: Elton-2, 2010. – 282 p.
18. The 2015 Legatum Prosperity Index [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.li.com/activities/publications/2015-legatum-prosperity-index>
19. The Social Progress Index [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: <http://www.socialprogressimperative.org/global-index/>
20. Quality of Life Index [Elektronnyi resurs]. – Rezhym dostupu: https://www.numbeo.com/quality-of-life/rankings_by_country.jsp
21. Balanda A. Iu. Sotsialni determinanty natsionalnoi bezpeky Ukrainy: monohrafiia / Balanda A. L.; Nats. akad. nauk Ukrainy, In-t demohrafii ta sots. doslidzh. - K.: NBUV, 2008.-413 p.
22. Kuzmenko V. V. Ekonomichna bezpeka ta stalnyi rozvytok: rehionalnyi aspekt/ V. V. Kuzmenko. – Donetsk: DonNUET, 2008. – 145 p.